

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

Az emberölés kriminálpszichológiai megközelítése

Szerző:

dr. Boda Zoltán

Kézirat lezárva:

Debrecen, 2020. január 14.

I. A kriminálpszichológia jelentése, célja, az elkövetők osztályozása

A kriminálpszichológia röviden bűnügyi lélektant jelent.¹ Részletesebben megfogalmazva a kriminálpszichológia „olyan alkalmazott lélektani szakágazat, amely a bűnelkövető, a bűncselekmény és a bűnözés elleni harc (megelőzés, bűnüldözés, büntetésvégrehajtás és rehabilitáció, illetve utógondozás) pszichológiai kérdéseivel foglalkozik” (Popper 1984: 453). A kriminálpszichológia célja tehát az, hogy a lélektan törvényszerűségeire építve segítse feltárni a bűncselekmény és a bűnelkövető indítékait, valamint a bűncselekmény elkövetésének módozatait és következményeit, vizsgálva a bűnelkövető és a büntett, a büntető igazságszolgáltatás, valamint a bűnmegelőzés egyes kérdéseit.² Határozottan meg kell azonban különböztetnünk azt, hogy „a bűnözéssel mint társadalmi tömegjelenséggel” foglalkozunk, vagy pedig „az egyedi bűnelkövetéssel kapcsolatos pszichológiai kérdéseket vizsgáljuk” (Popper 1984: 453). Első esetben *szociál-kriminálpszichológiáról* beszélhetünk, amely „a bűnözés társadalomlélektani feltételeit kutatja”, második esetben pedig *objektív kriminálpszichológiáról*, amely „az egyedi bűnözővé válás pszichológiai folyamatát és jellegzetességeit tárja fel” (Csondorné Schüller 1996: 7-8), és értelemszerűen magában foglalja a bűnmegelőzés, prevenció pszichológiai kérdéseinek és módszereinek vizsgálatát is. A Popper Péter által kidolgozott *szakágazati rendszer* szerint a fenti kérdések *kriminológiai pszichológia* vizsgálódásának a fő tárgyát képezik (Popper 1984: 459).

A *kriminológiai pszichológia* Popper Péter rendszerében a kriminálpszichológia első szakágazata. Emellett még két további vizsgálódási területet, szakágazatot érdemes megkülönböztetnünk. A második szakágazatra a következő megnevezések ismertek a szakirodalomból: *kriminalisztikai pszichológia* (Popper), amely „a bűnüldözés nyomozási és bírói szakaszának, a felderítésnek pszichológiai problémáit kutatja”; *szubjektív kriminálpszichológia* (Gross), amely „az elkövetett bűncselekményfajták, a felderítés, valamint a bírói eljárás pszichológiai problémáit vizsgálja”; és lényegében hasonló jelentéssel bírnak az *igazságügyi pszichológia* (Nass) és a *bírósági pszichológia*

¹ Forrás: <http://idegen-szavak.hu/krimin%C3%A1lpszichol%C3%B3gia>, letöltés ideje: 2016-09-28; a *kriminális* = bűnügyi, büntetőjogi (lat. *criminalis*, 'bűnesettel kapcsolatos') és *pszichológia* = lélektan szavakból származó szóösszetétel (Tótfalusi 2005: 526, 766).

² Forrás: <http://slideplayer.hu/slide/2237782/>, letöltés ideje: 2020-01-14.

(Ratyinov) terminusok is, amelyek „a bűnüldözés nyomozási és bírói szakaszának pszichológiai kérdéseivel, a büntetőeljárás pszichológiájával” kapcsolatos kérdéseket ölelnek fel (Csondorné Schüller 1996: 7-8). Érdemes kiemelnünk, hogy egyes vélemények szerint a kriminálpszichológia szakágazatai között a kriminalisztikai pszichológia „a legkevésbé feltárt terület” (uo.). A harmadik szakágazatra szintén több megnevezés ismert a szakirodalomból. A *reszocializálás pszichológiája* (Popper) a különböző büntetési formák, az átnevelés és az utógondozás, a visszaesés megelőzését, prevencióját szolgáló tevékenység pszichológiai kérdéseit és módszereit vizsgálja. A *kriminálpedagógia* (Nass) és a *büntetés-végrehajtási lélektan* (Ratyinov) pedig „lényegében a reszocializálás lehetőségeit és korlátait, valamint ennek pszichológiai összetevőit elemzi” (Csondorné Schüller 1996: 8). Szakdolgozatomban a továbbiakban elsősorban a kriminálpszichológia első szakágazatának, a kriminológiai pszichológiának a főbb kérdéseivel foglalkozom.

A kriminálpszichológia ép tudatállapotú, teljes mértékben beszámítható embereket vizsgál, tehát olyan elkövetőkkel foglalkozik, akik tisztában vannak azzal, hogy amit tettek, tesznek vagy tenni fognak, az bűncselekmény, azonban ők mégis elkövetik azt (Róka 2011,³ Ekert 2014: 15). Ezek az elkövetők „értelmi és cselekvőképességük teljes birtokában ismerik és megértik a társadalomban való együttélés és a jog normáit, mégsem ezek szerint élnek”, és deliktumokat, bűncselekményeket követnek el (Popper 1984: 455). Különösen érvényes ez a bűnözői életvitel vagy életvezetés esetében, amely „a társadalom írott normáinak többszörös megszegését jelenti. Még az elkövető előtt is nyilvánvaló, hogy a cselekmény ellentétes azzal, amit a társadalom tőle elvár” (Habony 1986: 16).

Ezeket az elkövetőket két csoportba oszthatjuk, mivel „semmiképpen sem lehet pszichológiai szempontból egységes csoportként kezelni az ún. krízis- (eseti) és krónikus (szokásos, konok) bűnözőket” (Popper 1984: 459). Az *eseti elkövetők* vagy *krízisbűnözők* társadalmi adaptációja és körülményei megfelelőek, általában véve magatartásuk nem hordoz antiszociális jegyeket, és addigi életútjukat tekintve az elkövetett bűncselekmény egyfajta kisiklásként, rendszerint ún. konfliktusfeloldó bűncselekményként (Szabó Henrik [é.n.]⁴) értékelhető. Vagyis az eseti elkövető által elkövetett bűncselekményt feltételezhetően az aktuális helyzet, a *krízisszituáció* (például a pszichés

³ Forrás: http://www.budai-rfg.sulinet.hu/joomla_cms/images/cikkek/pszichologia/7kriminalpszichologia.pdf, letöltés ideje: 2020-01-14.

⁴ Forrás: <http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf>, letöltés ideje: 2020-01-14.

stabilitás pillanatnyi megingása, hirtelen indulatkitörés, nagymértékű stressz stb.) váltotta ki, vagyis a bűncselekményhez jól behatárolható események vezettek el. Ezzel szemben a *krónikus bűnöző* vagy *visszaeső elkövető* - ahogy azt elnevezése is magában foglalja - élete során számos alkalommal, ismételten követ el bűncselekményeket, amelyek rendszerint ún. szükségletkielégítő bűncselekmények (Szabó Henrik [é.n.]⁵). Az ilyen fajta elkövető magatartásában és személyiségében fel lehet ismerni az antiszociális torzulás jegyeit, valamint esetében a bűncselekmények elkövetése, a kriminalitás életformává, élete mozgatórugójává vált. Napjainkban a börtönlakók 3/4 része a visszaeső elkövetők kategóriájába sorolható (Popper 1984: 459, Róka 2011⁶).

II. Deviancia, deviáns viselkedés

A *deviancia* szó jelentése a társadalmi normáktól való eltérés,⁷ szociológiailag pedig „úgy határozhatjuk meg, mint olyan normáknak vagy normarendszereknek a megszegését, amelyeket egy közösség vagy társadalom jelentős része elfogad” (Giddens 2003: 138). Kriminológiai értelemben a deviancia az uralkodó normáktól, a társadalom által elvárt magatartási formáktól oly mértékben eltérő viselkedések halmaza, amelyek ön- és közveszélyességük révén az adott társadalmi rendben intézményes reakciókat váltanak ki (Gönczöl 1991: 77). Ennek megfelelően a deviáns viselkedést vagy cselekvést a közösségi vagy társadalmi normáktól és értékektől eltérő magatartásként definiálhatjuk, amely negatív hatást vált ki az adott közösségből vagy a társadalom többségéből. A társadalom negatív reakciója a deviáns cselekedetekre formálisan különböző társadalmi intézményekben testesül meg. A deviancia mint a *társadalmi beilleszkedés zavara* elválaszthatatlan a *szocializáció* fogalmától, amely „társas magatartásunk létrejötté és formálódása, az egyén és környezete közötti kölcsönös, aktív folyamat, melynek során az ember »társas lényé« válik, kialakulnak személyiségjegyei, elsajátítja az emberi közösségekben való éléshez szükséges normákat, viselkedési szabályokat, értékeket” (Csendorné Schüller 1996: 9). Ilyen értelemben a deviáns viselkedésformák kialakulásának egyik legfőbb oka a *szocializációs folyamat* sikertelensége vagy nem megfelelő volta. Különösen veszélyes lehet a szocializáció folyamatának korai megrekedése vagy elégtelensége, amelyet a későbbiekben

⁵ Forrás: <http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf>, letöltés ideje: 2020-01-14.

⁶ Forrás: http://www.budai-rfg.sulinet.hu/joomla_cms/images/cikkek/pszichologia/7kriminalpszichologia.pdf, letöltés ideje: 2016-09-28.

⁷ Forrás: <http://idegen-szavak.hu/deviancia>, letöltés ideje: 2020-01-14.

nem korrigálnak. Ennek egyik lehetséges következménye az, hogy a fiatalok deviáns szubkultúrákba sodródnak, és „a szubkultúrákban élő normák követése során megindul a deviáns karrier” (Csondorné Schüller 1996: 12).

Jól ismert deviáns magatartásformák például a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószer-fogyasztás, a lelki betegségek és (nem organikus) mentális zavarok, valamint a gyermekkori magatartási rendellenességek (Csondorné Schüller 1996: 10, Andorka 2006: 425). A deviancia mértéke és ennek megítélése értelemszerűen számos tényezőtől függ (egyebek közt egy adott közösséghez, kultúrkörhöz, vagy éppen egy adott szubkultúrához való tartozástól). Csak egy adott kultúrát és értékrendet alapul véve tudjuk megállapítani, hogy egy csoportban, közösségben vagy társadalomban mely magatartásformákat tekinthetjük elfogadottnak, normálisnak. Mivel pedig egy társadalomban egyidejűleg, egymással párhuzamosan több normarendszer is létezhet (Gilányi 2015),⁸ „[s]ok olyan viselkedésformát, amelyet egy adott összefüggésben vagy csoportban pozitívan értékelnek, mások negatívan ítélnek meg” (Giddens i.m. 685), nem is szólva a lehetséges élethelyzetek és viselkedésformák szinte végtelen változatosságáról. Ezért „[e]gyetlen társadalmat sem lehet egyszerűen felosztani normaszegőkre és normakövetőkre. Életünkben valamennyien áthágtunk egyszer-kétszer valamiféle általánosan elfogadott viselkedési szabályt” (Giddens i.m. 138). A különböző magatartás- és viselkedésformákat akkor minősíthetjük deviánsnak, „ha egyben a társadalom egészére érvényes jogi és erkölcsi normatívák megszegését is jelentik” (Habony 1986: 17). Az *erkölcsi normák* azonban egyfajta íratlan szabályrendszert jelentenek, ezért minden modern társadalomban létezik egy, a kormányzatok által kötelezően előírt normarendszer, amely formálisan a *jogrendszerben* fejeződik ki. Ez teszi lehetővé, hogy a bűnözés mint deviáns és jogsértő cselekedet megítélése egy adott társadalom esetében a jogrendszer és az igazságszolgáltatás szempontjából a lehetőségekhez mérten egységes legyen. Különösen fontos az egységes megítélés a bűnözői életvitel, a bűnözői szubkultúrák, valamint az olyan súlyos cselekmények esetében, mint például az ön- és közveszélyes viselkedésformák, a durván erőszakos bűncselekmények és az emberölés. Ugyanis „[a] bűnözésre adott közösségi vagy csoport-válasz megerősíti a bűnre vonatkozó kollektív megállapításokat, hangsúlyosabbá fűzi a közösség tagjai közötti szálakat. Összességében tehát a közösség értékeit és normáit erősíti” (Rácz 1989: 6).

⁸ Forrás: <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwbkr/psz/dev.pdf>, letöltés ideje: 2016-09-28.

A deviancia és a *konformitás* „ugyanannak az érmének két oldala” (Rácz i.m. 6). Általánosan elmondható ugyanis, hogy aki nem deviáns, az be tud illeszkedni a társadalomba, annak kultúráját, normáit és értékrendjét el tudja fogadni, és ezek többségével azonosulni is képes. A beilleszkedés szempontjából rendkívül fontos a viszonyosság elve vagy normája, valamint a másokkal szemben tanúsított empátia és tolerancia, amelyek révén egy adott közösség, ill. a társadalom tagjai célkitűzéseiket úgy alakítják ki, hogy azok által (legalábbis szándékosan⁹) másoknak kárt ne okozzanak és másokban semmilyen kárt ne tegyenek. A társas viszonyosság normája („úgy bánj másokkal, ahogy ők bánnak veled”) ugyanis „arra utasít bennünket, hogy viszonyozzuk a javakat, szolgáltatásokat és engedményeket, melyeket mások ajánlanak fel számunkra” (Smith-Mackie 2001: 555). Az empátia kiemelt jelentőségét pedig az mutatja, hogy „jelenlegi tudásunk szerint a korán kifejlődő, gyakran használt, érett empátia a proszociális, altruista viselkedés alapja”, és „ez szinte az egyetlen biztos pszichológiai lehetőség az antiszociális személyiségtorzulás megelőzésére” (Buda 1985: 332). A deviáns viselkedésű vagy életvitelű emberek ugyanis empátiára nem, vagy csak korlátozott mértékben képesek, valamint nem tudnak, és gyakran nem is akarnak a társadalmi elvárásoknak megfelelni, a társadalomba beilleszkedni. Mindez, társulva egyéb személyiségjegyekkel, ún. *morális defektushoz* vezet, amely a kriminális személyiség kialakulásának egyik alapvető tényezője (vö. Popper 1984: 461-462, 490-491 et passim). Az ilyen személyiségek által elkövetett deviáns magatartásformák és attitűdök eltérnek az adott társadalom általánosan, mindenki által elfogadott (írott vagy íratlan) normáitól és értékeitől.

A deviáns magatartásnak egyebek közt az alábbi fontosabb típusait különböztethetjük meg (vö. Andorka 2006, Clinard-Meier 2008, Csondorné Schüller 1996, Gönczöl 1996, Elekes 1997, Holczinger 2010, Kolozsi 1992, Remete 1980):

- bűnözés, bűnöző életmód
- alkoholfogyasztás, alkoholizmus
- kábítószer-fogyasztás, drogfüggőség

⁹ Vö. „Nincs tökéletes tett, csak tökéletes szándék.” Azeem (Morgan Freeman) híres mondása a *Robin Hood, a tolvajok fejedelme* c. kultuszfilmből (1991, rendezte Kevin Reynolds).

- lelki működési zavarok, (nem organikus eredetű) mentális betegségek
- öngyilkosság
- egyéb deviáns, vagy egyes esetekben annak tekinthető viselkedésformák (pl. gyermekkori magatartási rendellenességek; dohányzás; lázadás, politikai tiltakozás; fiatalkori, családon belüli, munkahelyi, politikai stb. erőszak és agresszió; terrorizmus; szexuális devianciák, prostitúció stb.)

III. Anómia és elidegenedés

A deviancia több-kevesebb mértékben a társadalmi lét szükségszerű velejárója, egyebek közt azért, mert „[m]inden olyan hirtelen történő változás, amely megbontja a társadalmi rend konvencióját, erkölcsi zavart okoz és a deviancia növekedésével jár” (Gönczöl 1991: 11). A változások következtében „a modern társadalmakban a hagyományos normák és szabályok föllazulnak, újak pedig nem váltják fel őket.” (Giddens 2003: 146). Ilyen esetekben Émile Durkheim szerint a társadalom tagjainak a fejében zavarodottság, *anómia* alakul ki annak következtében, hogy „a társadalmi élet egy adott területén nem léteznek világos szabályok, amelyek vezérelnék az emberek viselkedését” (uo.). Robert K. Merton ezt a gondolatot fejlesztette tovább bűnözés- és devianciaelméletében, általánosítva az *anómia* fogalmát. A társadalom általánosan elfogadott normái, értékei és viselkedési szabályai ugyanis olyan általános kereteket biztosítanak, amely lehetővé teszi a társadalom egyes tagjai számára a biztonságos, elégedett és sikeres életet. Ha viszont a társadalmi változások következtében az elfogadott normák, értékek és célok, valamint a célok elérését, a társadalmi érvényesülést lehetővé tevő „intézményesített” eszközök között konfliktus alakul ki, az már nemcsak egyszerűen zavart, hanem olyan pszichés feszültséget vált ki a társadalom tagjaiban, amelyet valamilyen formában fel kell oldaniuk. Ez a pszichés feszültség vagy konfliktus az anómia, amely akkor alakul ki, „ha a civilizáció szabta célok a legális eszközökkel elérhetetlennek tűnnek” (Róka 2011).¹⁰ Az anómia keletkezhet egyrészt a társadalmilag elvárt értékek és célok elérhetetlenségéből, másrészt a célok eléréséhez a társadalom által (legálisan) biztosított eszközök nem megfelelő vagy elégtelen voltából. Ennek megfelelően „Merton a társadalmilag elfogadott értékek és a megvalósításukra rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága közti konfliktus kezelésének öt fajtáját különbözteti meg” (Giddens

¹⁰ Forrás: http://www.budai-rfg.sulinet.hu/joomla_cms/images/cikkek/pszichologia/7kriminalpszichologia.pdf, letöltés ideje: 2020-01-14.

2003: 146). A lehetséges társadalmi adaptációs módokat az 1. táblázatban tüntetjük fel (ld. a következő oldalon).

Ami a Merton-féle tipológia és a deviancia, ill. bűnözés kapcsolatát érinti, a *konformisták* elfogadják a társadalom értékeit és normáit (és az ennek megfelelő korlátozásokat és tiltásokat), és kerülnek a deviáns viselkedést. Ennek azonban ára van - Freud szerint azáltal, hogy a civilizált emberek internalizálják, a személyiségükbe építik a társadalmi elvárásokat és tiltásokat, „önkorlátozásukért neurózissal fizetnek” (Simon 2009: 49). A *ritualisták* „már szem elől veszítették azokat az értékeket, amelyek eredetileg vezérelték a tevékenységüket” (Giddens 2003: 146), így céltalanul és ambíciók nélkül, de lelkiismeretesen végzik unalmas, nem különösebben jövedelmező és karrierrel nem kecsegtető munkájukat (uo.). Ennek az attitűdnek a megítélése a társadalmi konformitás (ill. deviancia) szempontjából meglehetősen ellentmondásos, mivel „egyértelműen eltávolodást jelent attól a kulturális modelltől, amely szerint az emberektől elvárják, hogy aktívan - és lehetőleg intézményesített eszközökkel - törekedjenek előre, ill. felfelé jutni a társadalmi hierarchiában” (Merton 1968: 204).¹¹

¹¹ “Whether” the ritualistic type of adaptation “is described as deviant behavior or no, it clearly represents a departure from the cultural model in which men are obliged to strive actively, preferably through institutionalized procedures, to move onward and upward in the social hierarchy.” (Merton 1968: 204)

		a célok megvalósítására rendelkezésre álló (törvényes) eszközök	
		elfogadottak	elutasítottak
a társadalmissal elfogadott értékek és célok	elfogadottak	KONFORMISTÁK	ÚJÍTÓK
	elutasítottak	RITUALISTÁK	VISSZAHÚZÓDÓK (nem akarnak, ill. képtelenek változtatni) LÁZADÓK (új célokat és új eszközöket akarnak)

1. táblázat. Az anómia kezelésének lehetséges mechanizmusai Robert K. Merton tipológiája szerint

(Giddens 2003: 146-147, Wikipedia¹²)

A ritualitás, és általánosabban az anómia fogalma szoros kapcsolatban áll az *elidegenedés* fogalmának általános, modern szociológiai értelmezésével, amely szerint „a társadalom tagjai idegenül érzik magukat saját társadalmukban, nemcsak munkájuknak, hanem egész életüknek sem látják értelmét, s úgy érzik, hogy ki vannak szolgáltatva nagyobb és sokszor nehezen személyesíthető társadalmi erőknél, tehetetlenek azokkal szemben, s nem képesek saját sorsukat maguk alakítani” (Andorka

¹² Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#Theory_of_deviance, letöltés ideje: 2020-01-14.

2006: 17). Melvin Seeman az elidegenedés alábbi dimenzióit különböztette meg (Seeman 1991: 291-292 et passim; lásd még Andorka 1994: 42-43, Andorka 2006: 433, 442 et passim, Social alienation¹³):

(1) a *hatalomnélküliség (powerlessness)* a személyes kontrollal (*personal mastery*) szemben; annak az érzése, hogy valaki nem képes érdemben befolyásolni az életét, a sorsa mások kezében van (ha úgy tetszik, az ember minden próbálkozása arra, hogy irányítsa az életét, haszontalanság, „hiábavalóság”¹⁴);

(2) az *elmagányosodás (social isolation and loneliness)* a közösséghez tartozással (*community*) szemben, amely magában foglalja a családi kapcsolatok széthullását, a társadalmi elszigetelődést, a politikától való elidegenedést stb.;

(3) az „önmagától való elidegenedés” attitűdje (*self-estrangement, self-estranged activity*) az elkötelezett és motivált, önmegvalósításként megélt, „teljes szívvel végzett” tevékenységgel (*intrinsic engagement in work*) szemben, ami egyebek közt maga után vonja az *önértékelés (ill. önbecsülés) elvesztését* is (vö. Seeman 1991: 339-340, Andorka 2006: 433); ez a fogalom nagyon közel áll a ritualitás, a belső cél és motiváció nélkül, „önmagáért végzett tevékenység” attitűdjéhez;

(4) a *normanélküliség*, a társadalmi értékek és normák, ill. a beléjük vetett hit megrendülése (*normlessness and distrust*) a közösen elfogadott normákkal és rendezett társadalmi viszonyokkal (*consensual order*) szemben; ez a dimenzió közvetlen kapcsolatban áll az anómia fogalmával;

(5) az *élet értelmetlensége*, ill. érthetlensége (*meaninglessness*) egy kiszámítható, értelmes, harmonikus és koherens világgéppel (*coherence*) szemben; ez a dimenzió kifejezi, amikor valaki értelmetlennek, céltalannak érzi az életét és kétértelműnek, kiszámíthatatlannak, perspektívatlannak a jövőjét (*ambiguity and unpredictability*);

¹³ Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Social_alienation, letöltés ideje: 2020-01-14.

¹⁴ „Igen nagy hiábavalóság - mondja a Prédikátor -, igen nagy hiábavalóság! Minden hiábavalóság! Mi haszna van az embernek minden fáradozásából, ha fáradozik a nap alatt?” (Préd 1.2-3)

(6) a *kulturális elidegenedés (cultural estrangement)* a közösen kialakított és elfogadott (kulturális) értékekkel (*shared values*) szemben.

Az elidegenedés fogalma Erik Allardt háromdimenziós jólét-modelljének harmadik dimenziójában is megjelenik. A modell dimenziói a *birtoklás*, a *szerepet* és a *létezés*, az egyéni élet értelmének érzése. A létezés pozitív oldala az önmegvalósítás, negatív oldala pedig az elidegenedés, amely ilyen értelmezésben a létezés, az önmegvalósítás ellentéte (vö. Andorka 1994: 42-43, Andorka 2006: 406). Az elidegenedés és anómia szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy az elidegenedés mint a társadalmilag elfogadott célok és értékek, ill. ezek értelmének elvetése Merton 1. táblázatban látható tipológiájának alsó sorához társítható.

Visszatérve Merton tipológiájára, a táblázat második oszlopában szereplő három attitűd közvetlen kapcsolatba hozható a deviáns viselkedésekkel. Az *újítók* „elfogadják a társadalom értékeit, de a szokásostól eltérő vagy törvénytelen eszközökkel próbálják megvalósítani azokat” (Giddens 2003: 146), így egyes bűnözői attitűdök (például lopás, rablás, szervezett bűnözés, prostitúció stb.) ebbe a kategóriába sorolhatóak. „A köznapi nyelvre lefordítva az újítás a bűnözést jelenti”, ugyanis „a bűnöző meg akar gazdagodni, de illegális eszközökkel” (Andorka 2006: 433). Merton szerint ez az attitűd a társadalom által elfogadott érvényesülési eszközök lényegi hozzáférhetetlensége miatt az alacsonyabb státuszú és fizetésű, szegényebb társadalmi csoportok tagjai esetében jóval valószínűbb. A *visszahúzódnók* esetében például a csavargás, az alkoholizmus, drogfüggőség, neurózis, elmebetegség vagy öngyilkossági hajlam, a *lázadók* esetében pedig az elfogadott társadalmi normák (és törvényes eszközök) megváltoztatására irányuló erőszakos, agresszív cselekedetek nagyobb előfordulási aránya prognosztizálható (Clinard-Meier 2008: 72-73).

IV. A deviáns viselkedés kialakulása

A deviáns viselkedés, ezen belül a bűnöző személyiség kialakulásának kérdésköre társadalmilag kiemelt jelentőséggel bír és ennek megfelelően sokat és sok szempontból kutatott terület. „A bűnözés, bűnelkövetés egyfelől összetett, sokoldalúan meghatározott társadalmi jelenség, másfelől adott személyiségstruktúrával rendelkező konkrét egyének normasértő, deviáns cselekményei”

(Virág-Vág 1990: 312), amelyet a (kriminál)pszichológia és a (kriminál)szociológia neves kutatói a bűnelkövetők személyiségére vonatkozó különböző elméletek segítségével kíséreltek meg leírni. Például a következő elképzelések ismertek (vö. Andorka 2006: 428-432, Clinard-Meier 2008, Fromm 2001: 393-538, Münnich 2013, Rosta 2006: 34-49, Virág-Vág 1990: 313-326):

- *biológiai elméletek*, amelyek a bűnözés biológiai (fizikai-antropológiai, etológiai, genetikai, evolúciós stb.) okait keresik;
- *szociológiai elméletek*, amelyek a deviáns és antiszociális viselkedés mélyebb társadalmi okait, összefüggéseit és átfogó magyarázatát keresik. Néhány ismertebb elmélet: *anómia* (ld. korábban), *társadalmi dezorganizáció* vagy *dezintegráció* (kb. a nagyvárosi, személytelen, anonim életforma következtében felbomló, ill. meglazuló társadalmi kötelek, közösségek és szociális kontrollmechanizmusok bűnözésre gyakorolt hatása alapvető), *szubkultúrák* vagy *ellenkultúrák kialakulása* (kb. a domináns kultúra számukra elérhetetlen céljaival és értékeivel szembeforduló emberek sajátos szubkultúrát kialakító csoportokba tömörülnek, pl. az alsóbb társadalmi rétegekből származó fiatalok szembefordulnak a számukra teljesíthetetlen iskolai értékekkel és elvárásokkal, és olyan bandákat hoznak létre, ahol az ő saját értékeik és normáik érvényesülnek), *differenciális asszociáció* (kb. akik gyakrabban kerülnek közelebbi kapcsolatba bűnözőkkel vagy más deviáns viselkedést folytató személyekkel, nagyobb valószínűséggel válnak bűnözőkké, ill. deviáns viselkedésű személyekké, pl. a bűnöző értékek és bűnözési „szakismeretek” elsajátítása révén), *racionális választás* (kb. összességében a bűncselekmény haszna nagyobb, mint a várható „költségek”, pl. a lebukás kockázata, a várható büntetés stb.), *kulturális elfogadás* (kb. azokban a társadalmakban, ill. társadalmi csoportokban lesz egy adott deviancia gyakoribb, ahol azt az adott kultúrában (kimondva vagy hallgatólagosan) elfogadják, eltűrik, ill. jobban tolerálják), *minősítés, címkézés* vagy *stigmatizáció* (kb. akit a társadalom egyszer megbélyegzett mint bűnöző vagy deviáns, az már nem képes ettől szabadulni, és idővel maga is azonosul ezzel a minősítéssel, ami megerősíti a deviáns késztetéseket). Ezekben az elméletekben és elképzelésekben jelennek meg például az alábbi terminusok: anómia, elidegenedés, szociális helyzet (pl. szegénység, hátrányos helyzet, iskolázottság, életmód, foglalkozás, lakhely),

demográfiai vonatkozások (pl. népesség, népsűrűség, mobilitás, urbanizáció, egészség, életkor), társas környezet és szocializáció (pl. család, munkahely, óvoda és iskola, kortárscsoportok, szubkultúrák, kulturális és etnikai hovatartozás, nemi identitás) stb.;

- *pszichológiai elméletek*, amelyek a bűncselekményt kiváltó akut pszichés feszültségeket és stresszhelyzeteket, a bűncselekmény motivációját, a bűnöző személyiségének tulajdonságait vizsgálják, különös tekintettel a személyiség fejlődésének folyamatára. Ilyen elméletek például a *frusztráció-agresszió* elmélet (kb. a szükségletek kielégítésének sikertelensége vagy akadályozása frusztrációt, ez pedig dühöt és agressziót vált ki), a *pszichodinamikai vagy pszichoanalitikus* elméletek (ld. alább), a *destruktív agresszivitás* elmélete (kb. a pusztítás vágya alapvető emberi ösztön - vö. halálösztön, Freud; szadizmus és nekrofilia, Fromm -, azonban a pusztító, destruktív agresszió az emberi karakterben is megjelenhet), a bűnözés *kognitív* elméletei (kb. a bűnöző személyiségre meghatározott kognitív minták, „kriminális gondolkodási minták” jellemzőek, pl. bizalmatlanság, önzés, manipuláció, impulzivitás, konkrét és kategorikus gondolkodás, kényszeres hazugság, arrogancia stb.), a neurotikus, személyiség- vagy karakterzavaros, pszichotikus stb. és a „normális” bűnöző személyiség tulajdonságaira, ezen belül a *pszichopátiára* (vagy antiszociális személyiségzavarra) vonatkozó különböző elméletek (pl. a Cleckley-féle 16 személyiségjellemző és a „nem szeret, nem szorong, nem tanul a tapasztalataiból” triász), és a *szociálpszichológiai* jellegű elméletek (ezek lényege, hogy a bűnözés tanulás révén elsajátított viselkedésforma; korábban pl. említettük a differenciális asszociáció elméletét). A pszichológiai elméletekben például a következő terminusok jelennek meg: szükségletek, motiváció, kielégületlenség, frusztráció, agresszió, szorongás, önértékelés vagy önérzet, énkép, attitűd stb.

Korábban már szó volt arról, hogy a deviancia a társadalmi beilleszkedés zavara, amely elválaszthatatlan a születéstől a felnőtté válásig, ill. egész életen át (Kósa 2001: 283) tartó *szocializációs folyamat*ól, pontosabban annak sikertelenségétől, ill. nem megfelelő voltától. Ebben meghatározó szerepe van a személy korábbi élettörténetének, életútjának és személyiségfejlődésének, és ezekkel összefüggésben mindenkori (társas) környezetének. Érdemes külön is kiemelni a családnak (a családszerkezetnek, a családi atmoszférának stb.), a család szocio-

demográfiai helyzetének (iskolai végzettség, foglalkozás, lakhely stb.), a közvetlen környezetben levő deviáns személy(ek)nek, az állami, „intézményesített” gondozási és nevelési folyamatban részt vevő személyeknek (gondozók, óvónők, nevelők, pedagógusok, pszichológusok stb.), a társas környezetnek (barátok, ismerősök és ismeretlenek, (deviáns) csoportok és szubkultúrák, tömegmédiák stb.) és a személyiségkárosító élethelyzeteknek (partnerkapcsolati konfliktusok, elmagányosodás, munkahelyi konfliktusok, betegségek, a választott életpályán ért kudarckok, a sikertelen önmegvalósítás stb.) a szerepét (Csondorné Schüller 1996: 11-13, Kis 1996: 21). Az antiszocialitás gyökerei szinte minden esetben a gyermekkorba nyúlnak vissza, ennek megfelelően „[a] kriminalitásig súlyosbodó magatartási zavarok okainak kutatását a korai gyermekkorban kell elkezdeni. A deviáns folyamat indulásában elsődleges szerepe van a megzavart érzelmi fejlődésnek” (Kis 1996: 21).

A deviáns viselkedésre vonatkozó pszichológiai elméletek kiindulópontja, „alapképlete” az, hogy „a bűncselekmény elsősorban meghatározott személyiségtulajdonságok következménye. A potenciális elkövetőt ezeknek a tulajdonságoknak egyedülálló megléte vagy pedig bizonyos »mennyiségi« szintje jellemzi” (Virág-Vág 1990: 313). A pszichoanalitikus, mélylélektani elméletek a bűnözői személyiség hátterében olyan személyiségzavart tételeznek fel, amelyben a psziché Szuperego (vagy Felettes én) összetevője nem megfelelően kontrollálja az Id (vagy Ösztön-én) alapvető ösztönkésztetéseit. A Szuperego nem megfelelő működésének oka a freudi elmélet szerint „leggyakrabban a szülővel való sikertelen identifikáció a pszichoszexuális fejlődés ödipális fázisában” (Virág-Vág i.m. 314). Ennek következtében a bűnözői személyiség nem képes a realitáselv alapján működni és ösztönkésztetéseit a társadalmilag elfogadható határok és normák közé szorítani.

A deviáns viselkedés a pszichoanalitikus elméletek szerint visszavezethető a személy gyermekkorára, de „[a] kora gyermekkori élményvilág későbbi életszakaszokra kiható jelentőségét minden pszichológiai irányzat elismeri, bár különbözőképp értelmezi” (Ozsváth 1986: 11). A gyermekkor, és különösen annak kezdeti és korai szakasza alapvetően befolyásolja azt, hogy felnőtt korában bűnöző lesz-e valaki. A szociális fejlődés korai szakaszát két, egymásra épülő fázis jellemzi: a *korai kötődés* és az ennek talaján kiteljesedő *ragaszkodás* időszaka (Kósa 2001: 283-84). A kisgyerekek szoros érzelmi kötődése az őket gondozó felnőttek felé és „ennek a kapcsolatnak a milyensége és minősége a legtöbb pszichológiai elmélet szerint a későbbi társas, morális és személyiségfejlődés fontos

meghatározója” (Kósa i.m. 283). Gabriel Tarde már a század elején, „a kriminológia hajnalán” kifejtette, hogy „a gyermek születésekor nem rendelkezik se erényekkel, se eredendő bűnöző tulajdonságokkal. A környezet az, amely eldönti, hogy abból a kis emberből bűnöző vagy erkölcsös ember válik-e” (Rosta 2006: 37).

A pszichoanalitikus, mélylélektani iskolák számos szerzője „a kriminális viselkedést olyan alapvető szükségletek pótlólagos vagy kompenzációs kielégítésének eszközeként tekinti, amely szükségletek normál körülmények esetében a nukleáris családban nyernek kielégülést” (Virág-Vág 1990: 314). A John Bolwby által kidolgozott ún. *kötődési elmélet* lényege, hogy az anya-gyermek kapcsolat meghatározó a gyermek személyiségének fejlődése és a gyermek sikeres szocializációja szempontjából, és „jelentősen befolyásolja serdülőkori és felnőttkori érzelmi tapasztalatainkat” is (Urbán 2004: 101). Mindamellet nemcsak az anya, hanem az apa szerepe is meghatározó. Néhány tanulmány megállapítása szerint ugyanis „az apaszerep elégtelen betöltése inkább prediszponálja a fiúkat a bűnelkövetésre, mint az anyaszerepé” (Virág-Vág i.m. 315).

A kötődési elmélet jelentőségét egyebek közt az adja, hogy a legintenzívebb emberi érzelmek, az emberek közt kialakuló érzelmi kötelékek kialakulásának egyik lehetséges magyarázatát adja. Az érzelmek egyik legalapvetőbb funkciója ugyanis az emberi viszonyok kialakítása, valamint az emberi kapcsolatok és az ezek révén kialakult emberi közösségek összetartása és szabályozása. Az érzelmeknek ez a funkciója „szinte minden életkorban kimutatható, de talán legjobban csecsemőkorban azonosítható. Ennek az az oka, hogy az anya-gyerekek kapcsolat érzelmi szabályozása alapvető” jelentőségű a személyiség fejlődése szempontjából (Urbán 2004: 101). A kötődési elmélet szerint az anya nem csupán a táplálék és az alapvető szükségletek kielégítésének forrása, hanem meghatározó funkciót tölt be a csecsemő érzelmeinek kialakulásában és a gyermek érzelmi fejlődésében. Ezen kívül azt is kiemeli, hogy „csecsemő- és gyermekkori tapasztalatainkat egész életen át hordozzuk magunkban. Ezek az élmények többé-kevésbé állandóságot biztosítanak, és meghatározzák érzelmeinket, viselkedésünket és emberi kapcsolatainkat” (Urbán i.m. 102).

Azonban a szoros anya-gyermek kapcsolat (vagy „szimbiózis”) jelentőségét nemcsak a mélylélektani, hanem a különböző szociálpszichológiai irányzatok is hangsúlyozzák. Az emberi csecsemő közvetlenül

megszületés után önmagában még életképtelen. Ezért a születés után még hosszú ideig utódgondozásra, egyfajta „szociális anyaméh»-re van szüksége, hogy életben maradjon és fejlődni kezdjen. A kutatók úgy képzelik, hogy a csecsemő számára az anyjával való együttlét valamilyen szavakban nehezen kifejezhető ősnnyugalmat, ősbizalmat jelent” (Ozsváth 1986: 11). Ez a gondolat végigkíséri az emberi kultúra, az emberi gondolkodás történetét. „A korai anya-gyermek kapcsolat misztériuma az emberiség egész története alatt csodálat tárgya volt” (Kósa 2001: 284).

V. Erőszak és agresszió

„Erőszakos bűncselekményen a közfelfogás általában valamely cél érdekében alkalmazott, személy ellen irányuló agressziót, fizikai - ritkábban verbális - támadást ért függetlenül attól, hogy ez önmagáért való vagy instrumentális jellegű-e. A jogi felfogás ezzel nagyjából megegyezik.” (Rózsa-Münnich 1990: 20) Az erőszak embertől eredő és emberre irányuló, fenyegetéssel és/vagy fizikai kényszerítéssel megvalósult, szándékos cselekvés, amely egyaránt lehet fizikai vagy pszichikai jellegű. Az erőszakos magatartás vagy cselekmény következtében a sértett korlátozott választási vagy cselekvési lehetőséggel bír, és olyasmit tesz, enged meg, vagy szenved el, ami akarata ellen való. Erőszakos magatartásoknak minősülnek például az életet vagy a testi épséget veszélyeztető támadások, a személyes szabadságot vagy az emberi méltóságot sértő magatartások, a nemi erkölcs, a köznyugalom, a közrend és a vagyon elleni bűncselekmények (Rózsa-Münnich i.m., Szabó Henrik [é.n.]¹⁵). A büntetőjog azokat az erőszakos cselekményeket tekinti bűncselekménynek, amelyek olyan jogi tárgyak ellen irányulnak, mint a személy, vagy a dolog.

Az *agresszió* fogalma nagyon közel áll az erőszak fogalmához. Az erőszakosság leggyakrabban agresszióval társul, és ennek megjelenési formájában tör a felszínre. „Agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka, hogy - nyílt vagy szimbolikus formában - valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon.” (Ranschburg 1998: 90). Az agresszió fenti definíciójában az egyik legfontosabb szempont az agresszió szándékosságának jellege. „A szakirodalom általában kritériumként fogadja el a cselekvés szándékosságát az agresszió megítélésében” (uo.).

¹⁵ Forrás: <http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf>, letöltés ideje: 2016-09-28.

Az agresszióknak számos csoportosítása lehetséges. Például az agresszió „lehet nyílt vagy rejtett (fantáziabeli), közvetlen vagy közvetett, fizikai vagy verbális, aktív vagy passzív, szándékos vagy gondatlan, tudatos vagy tudattalan”, és jelenhet fizikai támadást vagy pszichikai sérelmet (Bakóczy 1984: 356). Az agresszív személyiség által követett attitűdök csoportosítása alapján beszélhetünk például féktelen agresszív, szabályozott agresszív, szadista (vagy szadista agresszív), ragadozó agresszív (vagy pszichopata), rejtett agresszív, valamint passzív agresszív személyiségtípusokról (Simon 2009: 58-80). Az agresszív magatartásokat továbbá a következőképpen csoportosíthatjuk (ld. 2. táblázat):

<i>csoportosítás a viselkedés morális tartalma szerint:</i>	
antiszociális agresszió	romboló, egyén- és közösségtelenes magatartás
proszociális agresszió (pl. elfogadott módon és keretek közt végrehajtott, nevelési célzatú büntetés)	az egyén és a közösség érdekeit szolgáló viselkedés
<i>csoportosítás az agresszió eszköz- vagy célirányultsága szerint:</i>	
instrumentális agresszió	az agresszív viselkedés valamilyen cél elérését szolgálja
indulati (vagy öncélú, „önmagáért való”) agresszió	a viselkedés (pl. a másoknak okozott sérelem) emocionális kielégülést szolgál
<i>csoportosítás az agresszió védekező vagy támadó jellege szerint:</i>	
támadó jellegű agresszió	az agresszió valamilyen (rendszerint gátolt, akadályozott) szükséglet kielégítésére irányul
védekező jellegű agresszió (pl. önvédelem)	az agresszió valaminek az elkerülésére irányul
<i>csoportosítás az agresszió konstruktív vagy destruktív jellege szerint:</i>	
destruktív (romboló jellegű, „rosszindulatú”) agresszió	másoknak (szándékosan) kárt vagy sérelmet okozó, másoknak ártó viselkedés
önérvényesítő (asszertív) agresszió	a viselkedés nem irányul mások ellen, nem árt másoknak (legalábbis szándékosan)

2. táblázat. Az agresszív magatartások csoportosítási lehetőségei (Ranschburg 1987: 92-93, Aronson 1997: 172-173, E. Tóbiás 2009¹⁶)

„Az agresszió eredetével összefüggő álláspontok rendkívül változatosak, s lényegében - ugyanúgy, mint a kriminológiai oksági elméletek - három nagy nézetcsoporthoz szerveződnek.” (Bakóczy 1984: 357) Az első irányzat képviselői (a mélylélektani iskolák, az etológiai megközelítésmód hívei stb.) az agressziót biológiailag meghatározott ösztönnek tekintik. A második irányzat képviselői az agressziót társadalmi-környezeti tényezők által meghatározott, tanult magatartásformának tekintik. A harmadik irányzat lényegében köztes álláspontot foglal el az előző két irányzathoz képest, és megkísérli felhasználni, ill. magába integrálni azok fontosabb elképzeléseit (Bakóczy 1984: 357-360).

Sigmund Freud az agresszió fogalmát a ma szokásosnál jóval szélesebb értelemben használja és (késői írásaiban) az ún. *halálösztön* megnyilvánulásaként fogja fel. Feltételezése szerint az emberi ösztönöknek két alapvető fajtája van: a legtágabb értelemben vett erotikus ösztönök (vagy életösztönök) és a halálösztönök, amelyek az élő organizmust őseredeti, anorganikus állapotba akarják visszavinni. A halálösztönök „célja a rombolás, a destrukció megnyilvánulása, az agresszió” (Bakóczy 1984: 358).

A gyermekek fejlődéséhez, az önértékesítéshez elengedhetetlen bizonyos mértékű agresszivitás, azonban a szülőknek és nevelőknek meg kell találni a megfelelő arányt az agresszív cselekedetek tiltása és elfogadása között. Amennyiben ez az arány nem megfelelő, úgy ez később visszaüthet, és az egyén környezete, a többi ember ellen fordulhat. A gyermekkorban elfojtott agresszió viszont megtelepedhet az egyénben, ami az évek múlásával egyre gyűlik és felnőttkorban bármikor a felszínre törhet indulat, erőszak vagy akár élet elleni bűncselekmény elkövetésének formájában. (Ozsváth 1986: 12)

A személyiségfejlődés korai szakaszában elszenvedett sérülések egyik következménye az, hogy a megfelelő énkép kialakítása, valamint az énkép felállítása komoly problémát okoz az elkövető számára. Ezek az elkövetők tartós érzelmi kapcsolatok kialakítására képtelenek, senkihez sem

¹⁶ Forrás: http://www.budapestedu.hu/agresszio/agressz_pedagogus/argessziofogalom.html, letöltés ideje: 2020-01-14.

kötődnek, valamint indulataikat nehezen, vagy egyáltalán nem tudják kezelni. Ennek legfőbb oka az anya-gyerek kapcsolat sérülése, vagy teljes hiánya, valamint azok az esetek, amelyekben a gyermek a családtól sem kapja meg a kellő szeretetet, odafigyelést, amely elvárható volna. Ezek a személyek felnőtt korukban vágnak az elismerésre, igénylik a figyelmet. Továbbá az is elmondható az ilyen elkövetőkről, hogy rettegnek az elutasítástól és a kudarctól. Ezekre a jellemvonásokra vezethető vissza az, hogy az ilyen elkövetők csak abban az esetben tekintik sikeresnek tettüket, amennyiben azzal sokan és sokat foglalkoznak (Ekert 2014: 19-20). A fentieket úgy foglalhatjuk össze, hogy a kriminális személyiségzavar vagy a kriminális veszélyeztetettség közös sajátosságai a *személyiség általános éretlensége* (a személyiségfejlődés elakadása, a személyiség sérülése következtében) és a nagy intenzitású *agresszív telítettség*, valamint annak társadalmilag elfogadhatatlan levezetése. Mindezekhez társul a korábban már említett *morális defektus*, azaz a viselkedést szabályozó erkölcsi normák hiánya vagy súlyos torzulása (Popper 1984: 461-462, 470-496).

VI. Az emberöléshez vezető agressziót kiváltó tényezők

A szakirodalom számos olyan tényezőről tesz említést, amely közvetve vagy közvetlenül, akár az elkövető, akár a sértett vonatkozásában hozzájárul az emberöléshez vezető agresszió kiváltásához. Ilyen tényező lehet az áldozat által (rendszerint hosszabb idő alatt, többé-kevésbé folyamatosan) kiváltott frusztráció, az alkoholizmus (mind az elkövetői, mind a sértett oldalon), az elkövetők (és ritkábban a sértettek) kedvezőtlen fizikai, egészségi, idegi és elmeállapota, a hirtelen, nagy intenzitással felszínre törő érzelmek (például a félelem vagy a pánik) és az ezekre adott impulzív reakciók, valamint a bűncselekmények feltáratlanságából fakadó ún. „bűnözői sikerélmény” (Bakóczi 1984: 236-393). Ezek közül az alábbiakban kiemelünk néhány, általunk különösen fontosnak tekintett tényezőt.

VI.1. Tettesi depresszió, kiterjesztett öngyilkosság

„Kivételes esetekben és bizonyos sajátos élethelyzetekben a *depresszió* is a végletes agresszió kiváltódását idézheti elő.” (Bakóczi 1984: 379) A depressziós elkövető agresszióját nem képes kontrollálni és közvetlenül vagy közvetve önmaga ellen fordítja. Az adott élethelyzet valós vagy vélt

kilátástalansága első esetben *öngyilkosságot* eredményez, második esetben viszont az *öngyilkossági* szándék egy másik, rendszerint az elkövetővel szoros életközösségben levő személy (pl. nevelt vagy gondozott gyermek, élettárs stb.) meggyilkolásához vezet el. Ebben az esetben ún. *kiterjesztett öngyilkosságról* beszélünk.

„Pszichodinamikai szempontból a gyilkosság és az öngyilkosság rokon jelenség” (Ozsváth 1986: 17), ezt a pszichoanalízis fogalmi körében úgy is kifejezhetjük, hogy „senki sem öli meg magát, akinek nincs szándéka arra, hogy valaki mást öljön meg” (Münnich 2013: 138). Közös a gyilkosságban és az öngyilkosságban az is, hogy mindkettő emberi élet kioltására irányul, továbbá sem a gyilkos, sem az öngyilkos nem képes az agresszióját megfelelően kontrollálni, gátak között tartani. Még az a nyilvánvalónak tetsző különbség is, miszerint a gyilkos egy másik ember életét szándékozik elvenni, az öngyilkos viszont a másik ellen irányuló agresszióját önmaga ellen fordítja, sokszor összerosódik. Egyrészt azért, mert „[a]z erőszakos bűnözők előzményi adatai között mind a korábbi öngyilkossági kísérlet, mind az iszákosság gyakran kimutatható” (Ozsváth 1986: 17); másrészt azért, mert kiterjesztett öngyilkosság esetében a depressziós elkövető ténylegesen is gyilkosságot követ el, és gyakran előfordul, hogy utána „a tettes önmagával azonban már valamilyen oknál fogva nem tud végezni” (Bakóczy 1984: 380).

Sokszor előfordul az az eset, amikor az elkövető az általa elkövetett gyilkosságot nem előre megfontolt szándékból, hanem hirtelen felindulásból követi el, és ennek köszönhetően nem tudja feldolgozni a történeteket, így az elkövetett gyilkosság után a saját életét is kioltja. Gyakran ez történik azokban az esetekben is, amikor az elkövető a sértett életét nem kívánja elvenni, hanem kizárólag súlyos testi sértést kíván elkövetni vele szemben, azonban a sértett mégis belehal a sérüléseibe. Ilyen eseteknél az elkövető ritkán tudja feldolgozni az eseményeket, valamint szembenézni tettének végzetes következményeivel. Még élesebben jelenik meg a kezelhetetlen érzelmi feszültség a kiterjesztett öngyilkosság elkövetőjében, aki gyilkos tette elkövetésekor mintegy ki akarja vonni az áldozatot az őt (és az elkövetőt) övező létbizonytalanságból, mivel meg van győződve arról, hogy ezzel teheti a legjobbat neki. Gyakran előforduló eset, amikor a szülő megöli gyermekeit, majd magával is végez. Azonban a kiterjesztett öngyilkosságot kiválthatja az évek során felgyülemlett érzelmi feszültségből, frusztrációból származó bosszú is, amely egy olyan családtagra

vagy közeli hozzátartozóra irányul, akire a gyilkos tettét nem terjesztette ki. Például egy szülő megöli gyermekét azért, hogy ezzel házastársának borzalmas szenvedést okozzon. (Bakóczy 1984: 380-382, Ekert 2014: 21)

Napjainkban gyakran szólnak hasonló bűncselekményekről a híradások, az egyik legutóbbi nagy port kavaró eset 2015-ben, Balmazújvárosban történt. A helyszínrre kirendelt orvosszakértő a helyszíni és halottszemle során elsődleges megállapítása szerint a 36 éves nő, valamint a 8 és 10 éves kislányok halálát idegenkezűség okozta, míg a 42 éves férfi önkéntesül vetett véget életének. Meg nem erősített információk alapján a gyilkosságot elkövető férfi és felesége között a gyilkosságot megelőző időben feszültség keletkezett - a helyiek szerint a feleség a házasság felbontását fontolgatta - így a bűncselekmény elkövetésére ez az érzelmi feszültség sarkallhatta az apát.¹⁷

VI.2. A neurotikus elkövető

Magát a neurózis fogalmát a következők szerint definiálhatjuk: „A külvilággal való súlyos összeütközésből származó, testi és lelki zavarokban megnyilvánuló anatómiailag ki nem mutatható idegbetegség.”¹⁸ A neurotikus személyiséget általában jellemzi a szorongás, az érzelmi labilitás („zűrzavar”) és a rendkívüli érzékenység a mindennapi történésekkel szemben, ami könnyen izgalmi vagy gátlásos állapotokhoz vezethet. A neurotikus személyiségek gyakran bizonytalanok saját képességeiket illetően és túlságosan szoronganak, amikor megkísérlik kielégíteni alapvető szükségleteiket. Emiatt a környezethez való alkalmazkodásuk során könnyen sérülnek, és emiatt akár válságos állapot is kifejlődhet. (Pertorini-Horváth 1972: 132, Simon 2009: 47) A neurotikus és a személyiség- vagy karakterzavaros (például pszichopata) személyiség között a fő különbség az, hogy „a neurotikusok túl sok lelkiismerettől szenvednek”, ezért sok esetben félnek kielégíteni egyes szükségleteiket, mivel „túlzott bűntudat vagy szégyenérzet fogja el őket, ha így tesznek” (Simon 2009: 48). „Ezzel szemben a karakterzavaros személyiségekből hiányzik az önkorlátozás, amikor elsődleges ösztöneik kielégítéséről van szó”, mivel „ők azok a fajta emberek, akikben túl kevés a lelkiismeret” (uo.).

¹⁷ Forrás: <http://police.hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/csaladi-tragedia-balmazujvarosban>, letöltés ideje: 2020-01-14.

¹⁸ Forrás: <http://idegen-szavak.hu/neur%C3%B3zis>, letöltés ideje: 2020-01-14.

A neurotikus és a karakterzavaros, például pszichopata személyiség a pszichoanalízis szerint alapvetően a szocializációs folyamatban, a személyiségfejlődésben különbözik egymástól. Ez azt jelenti, hogy a neurotikus személyiség rendelkezik egy fejlett felettes én-nel (ezáltal személyiségébe építette a társadalmi tiltásokat), miközben a karakterzavaros vagy pszichopata személyiség nincs birtokában a felettes énjének, vagy annak működése erősen korlátozott. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy „ha valaki a saját sorsát keseríti, valószínűleg neurotikus, ha pedig másokét, akkor valószínűleg karakterzavaros” (Simon i.m. 50). A neurotikus személyiségről (és ezáltal egy neurotikus elkövetőről) általánosságban elmondható, hogy fizikai, lelki vagy mentális terhelés hatására ingerlékenyvé válik. Ekkor kap szerepet felettes énje, amely kontrollálja a cselekedeteit. Pszichopata személyiségek és elkövetők esetében ez nem mondható el, indulataikat nem képesek kordában tartani. (Ozsváth 1986: 18)

A személyiség fentiekben körvonalazott belső konfliktusai többnyire visszavezethetőek a korai anyagyermek kapcsolatra, valamint a család és az egyén közötti viszonyokra. Ha a családon belüli szeretetet és figyelmet az egyén megfelelő módon megkapja, abban az esetben kialakul benne a realitáselv, a világot megtanulja reálisan érzékelni és értékelni. „A legtöbb neurotikus állapot háttérében a szülőkhöz fűződő tisztázatlan, ellentétes, nem is mindig tudatos érzelmi viszony tárható fel.” (Ozsváth 1986: 19) A neurotikus személy jellemzője az, hogy a kezdeti konfliktusoktól nem tud elvonatkoztatni, ezek minden új kapcsolatában visszatérnek - a tudta és akarata nélkül. Emiatt „a neurotikus állapotot sem akarattal, sem jóindulatú tanácsokkal nem lehet megszüntetni” (Ozsváth 1986: 20). Ennek oka pedig nem maga a konfliktus, hanem a konfliktushelyzet elől történő kényszeres menekülés.

VI.3. Antiszociális, pszichopata személyiség

Magát az antiszociális jelzőt már a köznyelvben is meg lehet találni, azonban az „antiszociális kifejezés nagyon megtévesztő, mivel a köznyelvben antiszociálisnak azokat az embereket szoktuk nevezni, akik kerülnek a társasági életet, visszahúzódóak, gátlásosak. Szakszerűen azonban ezt az embertípust aszociálisnak kellene nevezni, az antiszociális elnevezést fenntartva azoknak, akik

szembefordulnak a társadalmi normákkal, felrúgják a társadalmi együttélés szabályait, így képtelenek beilleszkedni a közösségbe.”¹⁹ A pszichiátriában korábban a *pszichopátia* megnevezést használták, de ezt mára már felváltotta az *antiszociális személyiségzavar* terminológia.

Az antiszociális személyiségzavar főbb jellemzői (Nyirkos 2005,²⁰ Füredi et al. 2001: 480):

- (1) a szociális felelősség semmibevevése és a közömbösség mások érzéseivel szemben; ez szélsőséges esetben a másik ember gátlástalan kihasználásához vezethet pusztán anyagi előnyökért, nyereségvágyból;
- (2) a személy magatartása és a társadalmi normák közötti eltérés gyakran jelentős; ez szélsőséges esetben csaláshoz, bűnelkövetéshez vezethet;
- (3) a magatartásra jellemző a rossz kudarctűrés, az alacsony ingerlékenységi küszöb, az agresszivitás és az impulzivitás;
- (4) a beteg belső világa érzelemmentes, képtelen a bűnösségérzésre és/vagy beleérzésre, és nem képes tanulni a számára kudarcot jelentő tapasztalatokból.

Az antiszociális személy végtelenül önző és egocentrikus, énképére jellemző a nárcizmus, az eltúlzott önértékelés és öngazolás, nem képes arra, hogy vágyait, véleményét, akaratát ne juttassa érvényre - függetlenül attól, hogy másokat ne sértsen, bántson vagy alázzon meg. Jellemző rá, hogy magát „az univerzum középpontjának” tekinti, egyfajta felsőbbrendű lénynek, akinek joga van öntörvényűen élni. Kizárólag saját belső késztetései szerint cselekszik, felelősségérzete vagy nagyon kevés, vagy teljesen hiányzik jelleméből. Erkölcsi mércéje eltér az átlagtól, vagy akár teljes mértékben hiányzik, ezért nem képes különbséget tenni a szerinte helyes és a társadalmilag helyesnek tekintett cselekedetek között. Emiatt a bűnelkövetéstől még az a tudat sem tartja vissza, hogy tette büntetendő. Kiválóan jellemzi a pszichopata személyiséget a korábban már említett „nem szeret, nem szorong, nem tanul a tapasztalataiból” Cleckley-féle triász. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az antiszociális személyiségzavarban szenvedő ember nem érez megbánást, büntudatot vagy lelkiismeret-furdalást a tettei miatt. Ezzel függ össze, hogy nem érez empátiát, nem tud másokkal együtt érezni, ezért gyakran tapintatlan, lenéző és érzéketlen más emberekkel szemben. Másik

¹⁹ Forrás: <http://www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/11642/antiszocialis-szemelyisegzavar>, letöltés ideje: 2020-01-14.

²⁰ Forrás: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/tenyeken-alapulo/ch14s40.html>, letöltés ideje: 2020-01-14.

alapvető jellemzője ennek az embertípusnak, hogy nem szorong. Csak önös érdekei vezérik, ezért nem riad vissza a krónikus hazudozástól, az álnévhasználatától, a csalástól, mások becsapásától és gátlástalan manipulálásától sem. És mivel nem képes (vagy nem hajlandó) felismerni annak a következményeit, ha bűncselekményen kapják, állandóan ugyanazt a viselkedésmintát ismétli, ezért sok esetben visszaesőként kerül az igazságszolgáltatás elé. (Boross 2008²¹, Hare 2004: 52-80, Veress 2016²², Virág-Vág 1990: 316-318)

A tömegmédiából különösen jól ismertek azok az élet elleni bűncselekmények, ismételt nemi erőszakok, valamint sorozatgyilkosságok, akiknek az elkövetőinél pszichopátiát (illetőleg antiszociális személyiségzavart) diagnosztizáltak. A pszichopata elkövetők esetében azonban a felismerésük a legnehezebb feladat, tekintve, hogy ezek a személyek külső szemlélőként teljes mértékben átlagosnak mondhatóak. Fontos ismertetőjelük, hogy cselekedeteiket a „hideg, számító” racionális gondolkodás vezérli, realitásérzékük tökéletesen működik. Ez a tény gyakran okoz fejtörést a hatóságoknak, hiszen egy pszichopata elkövető teljes mértékben tisztában van azzal, hogy mit követ el, így komoly döntés elé állítja a szakértőket, hogy kezelése a mentálhigiénés szakemberek, vagy a büntetés-végrehajtási intézetek feladata-e. Hervey M. Cleckley 16 kritériuma ennek az eldöntésére nem bizonyult megfelelőnek, ezért Robert D. Hare 1980-ban kidolgozta az ún. Psychopathy Checklist (PCL) 22 kritériumból álló rendszerét, majd ennek továbbfejlesztéseként a PCL-Revised (PCL-R) skála 20 kritériumát a pszichopata személyiség jellemzőinek kimutatására. Mindezek alapján a kutatók levonták azt a következtetést, hogy „az antiszociális személyiségzavar jellemzői a pszichopátiának csak egy részét fedik le” (Hare 2004: 15-22 et passim, Körmendi-Szklenárik 2013: 29-33, Ekert 2014: 25).

²¹ Forrás: http://korteфа.x-web.hu/sajat_irasok/antiszocialis.pdf, letöltés ideje: 2020-01-14.

²² Forrás: <http://www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/11642/antiszocialis-szemelyisegzavar>, letöltés ideje: 2020-01-14.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris K. [elektronikus kiadás] Budapest: Digitális Tankönyvtár. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_szociologiaba/adatok.html (2020-01-14)
- Aronson, Elliot 1997. *A társas lény*. Budapest: Közgazdasági és Jogi K.
- Bakóczy Antal 1984. *Az emberölés*. Budapest: Közgazdasági és Jogi K.
- Boross Sándor 2008. Az antiszociális személyiség kialakulása és jellemzői. [az elhangzott előadás rövidített változata] Budapest: Wesley János Főiskola, 2008. május 14. http://kortefa.x-web.hu/sajat_irasok/antiszocialis.pdf (2020-01-14)
- Buda Béla 1985. *Az empátia - a beleélés lélektana*. Budapest: Gondolat K.
- Clinard, Marshall B., Robert F. Meier 2008. *Sociology of Deviant Behavior*. Thomson Wadsworth.
- Csondorné Schüller Gabriella 1996. A kriminálpszichológia tárgya és helye a tudományok rendszerében. In: Kiss Géza (szerk.) 1996. 7-14.
- E. Tóbiás Sára 2009. Az agresszió fogalma a pszichológiában. Budapest: Fővárosi Oktatási Portál. http://www.budapestedu.hu/agresszio/agressz_pedagogus/agressziefogalom.html (2020-01-14)
- Ekert Anna Zsófia 2014. *Az élet elleni támadások kriminológiai és kriminálpszichológiai aspektusai*. [szakdolgozat] Miskolc: Miskolci Egyetem Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék
- Elekes Zsuzsanna 1997. Devianciák, mentális betegségek. In: Lévai Katalin, Tóth István György (szerk.) 1997. *Szerepváltozások: Jelentés a nők helyzetéről*. Budapest: TÁRKI - Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, 151-169.

[elektronikus változat] Budapest: TÁRKI.

<http://www.tarki.hu/hu/publications/CGR/1997/index.html> (2020-01-14)

- Fromm, Erich 2001. *A rombolás anatómiája*. Budapest: Háttér K. (Lélek kontroll)
- Füredi János et al. (szerk.) 2001. *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Budapest: Medicina K.
- Gilányi Eszter 2015. A deviancia kérdései. [Óravázlat a Pszichológiai ismeretek c. kurzushoz.] Miskolc: Miskolci Egyetem, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék. <http://www.uni-miskolc.hu/%7Ewwwbkr/psz/dev.pdf> (2016-09-28)
- Giddens, Anthony 2003. *Szociológia*. Budapest: Osiris K.
- Gönczöl Katalin 1991. *Bűnös szegények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi K. (Fehéren feketén.) [elektronikus változat] E-archívum - Gönczöl Katalin. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ekvt_gonczol.html (2020-01-14)
- Gönczöl Katalin 1996. Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák. In: Gönczöl-Korinek-Lévai 1996. 119-134.
- Habony János 1986. *A beilleszkedés és a bűnözés*. Budapest: Zrínyi Katonai K.
- Hare, Robert D. 2004. *Kímélet nélkül. A köztünk élő pszichopaták sokkoló világa*. Budapest: Háttér K. (Lélek kontroll)
- Kis Géza 1996. Az antiszociális személyiségfejlődés folyamata. In: Kiss Géza (szerk.) 1996. 21-36.
- Kis Géza (szerk.) 1996. *Pszichológiai szakismeretek. Főiskolai jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói számára*. Budapest: Rejtjel K.
- Kolozsi Béla 1992. *Deviancia*. Budapest: Gondolat K.
- Kósa Éva 2001. A szociális fejlődés alapkérdései. In: Oláh Attila, Bugán Antal (szerk.) 2001. *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest: ELTE Eötvös K. 259-326.
- Körömdi Attila, Szklenárik Péter 2013. A pszichopátia elméletei. *Alkalmazott Pszichológia* 13 (2013) 3, 29-55.

- Merton, Robert K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Münnich Iván 2013. Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. In: Vókó György (szerk.) 2013. *Kriminológiai Tanulmányok 50.* [jubileumi kötet] Budapest: Országos Kriminológiai Intézet. 135-174.
- Nyirkos Péter 2005. Antiszociális személyiségzavar. In: *Tényeken Alapuló Orvostudomány Módszertani Ajánlások*. Budapest: Melania Kiadói Kft. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/tenyeken-alapulo/ch14s40.html> (2020-01-14)
- Ozsváth Károly 1986. A neurózis, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolatai. In: Polt Péter (szerk.) 1986. A neurózis, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolatai. A gondatlan bűnözés kriminálpszichológiai problémái. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 6-24. (Kriminológiai Közlemények 12-13.)
- Pertorini Rezső, Horváth Szabolcs 1972. *Személyiségzavarok*. Budapest: Medicina K.
- Popper Péter 1984. Kriminálpszichológia. In: Lénárd Ferenc (szerk.) 1984. *Alkalmazott pszichológia*. Budapest: Gondolat K. 453-498.
- Ranschburg Jenő 1987. *Félelem, harag, agresszió*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Rácz József 1989. *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”*. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság.
- Remete László (szerk.) 1980. *A deviáns jelenségek külföldi irodalmából*. [bibliográfia] Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. (Tematikus szociológiai bibliográfiák 6.)
- Róka László 2011. Kriminálpszichológia. Pszichológiai Szakkör diái. http://www.budai-rfg.sulinet.hu/joomla_cms/images/cikkek/pszichologia/-7kriminalpszichologia.pdf (2020-01-14)
- Rosta Andrea 2006. *Fiatalkori bűnözés és bűnmegelőzés*. [Ph.D. értekezés] Miskolc: Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék.
- Rózsa János, Münnich Iván 1990. Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban. In: Horváth Tibor, Lévai Miklós (szerk.) 1990. II. kötet 20-35.

- Seeman, Melvin 1991. Alienation and Anomie. In: Robinson, John P., Shaver, Phillip R., Wrightsman, Lawrence S. (eds.) 1991. *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego, California: Academic Press. 290-371. (*Measures of Social Psychological Attitudes 1.*)

- Simon, George 2009. *Báránbőrben. A nyílt agressziótól a manipulációig*. Budapest: Háttér K.

- Smith, Eliot R., Mackie, Diane M. 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris K.

- Szabó Henrik [é.n.]. Az erőszakos bűnözés.
<http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf> (2020-01-14)

- Urbán Róbert 2004. Érzelmek. In: N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) 2004. *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris K. 95-118.

- Veress Dóra 2016. Pszichopata, szociopata, antiszociális személyiségzavar.
<http://www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/11642/antiszocialis-szemelyisegzavar> (2020-01-14)

- Virág György, Vág András 1990. Elméletek a bűnöző személyiségről. In: Horváth Tibor, Lévai Miklós (szerk.) 1990. I. kötet 312-327.